

АКТИВНА УЧАСТЬ ІНСТИТУТУ ПОЛІТИЧНИХ ТА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПІД КЕРІВНИЦТВОМ АКАДЕМІКА І.Ф. КУРАСА У ВСТАНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКО- РОСІЙСЬКОГО НАУКОВОГО ДІАЛОГУ

Автор статті зробила спробу простежити тенденції розвитку історичної науки на прикладі однієї з провідних науково-дослідницьких установ НАН України – Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. Науково-організаційна і дослідницька робота Інституту створила реальне підґрунтя для розширення україно-російської співпраці.

Ключові слова: Інститут політичних та етнонаціональних досліджень, І.Ф. Курас, історична наука, тенденції, українсько-російське співробітництво, культурно-історичні традиції, економічна інтеграція, українські пріоритети, геополітичний простір.

Автор статті зробила спробу прослідкувати тенденції розвитку історичної науки на прикладі одного з провідних науково-дослідницьких установ НАН України – Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. Науково-організаційна і дослідницька робота Інституту створила реальне підґрунтя для розширення україно-російської співпраці.

Ключевые слова: Институт политических и этнонациональных исследований, И.Ф. Курас, историческая наука, тенденции, украинско-российское сотрудничество, культурно-исторические традиции, экономическая интеграция, украинские приоритеты, геополитическое пространство.

The author of the article made an attempt to retrace the tendencies of development in the historical science of the Political and Ethnopolitical Investigation Institute named after I.F. Kuras, as one of the outstanding research organizations of the National Academy of Sciences of the Ukraine. The scientific organization research work of this Institute made a real background for expanding the practical mastery of the Ukrainian and Russian collaboration.

Key words: Institute of political and ethnonational researches, I.F. Kuras, a historical science, tendencies, the Ukrainian – Russian cooperation, cultural – historical traditions, economic integration, the Ukrainian priorities, geopolitic space.

Головною особливістю самоідентифікації України в глобальному та регіональному просторі впродовж незалежності стала дилема між східним та західним зовнішньополітичними векторами. Така геополітична біполярність була зумовлена, перш за все, структурою внутрішньополітичного процесу та специфікою партійно-ідеологічних уподобань. Подібна постановка питання передбачає акцентування уваги не на внутрішніх соціально-економічних, а на

зовнішньополітичних факторах. Реалізація цього підходу неминуче призведе до нарощування зовнішнього впливу на національний розвиток та серйозно дестабілізує комплексну присутність українських інтересів у глобальному просторі.

Тому зовнішньополітичний курс будь-якої держави може бути стабільним та ефективним лише в тому разі, якщо він є логічним продовженням її внутрішньої політики. Адже зовнішня стратегія має будуватися на основі

власних національних інтересів. Гідне місце України в геополітичному середовищі залежить, перш за все, від її політичної стабільності, економічних, соціальних та гуманітарних досягнень. Саме ці фактори мають вирішальний вплив на підвищення національної інтеграційної спроможності, авторитету нашої країни в світі, залучення додаткових інвестиційних потоків та можливості проведення незалежної зовнішньої політики [1].

Після розпаду СРСР, коли всі колишні республіки набули статусу незалежних держав, всі вони зіткнулися з абсолютно новою ситуацією. Всі дев'яності роки країни були в постійному пошуку таких відносин, аналогу яким не було раніше. І вважати, що цей процес був простим, – глибока помилка. Ми вчимося жити і працювати в нових історичних умовах, вирішувати складні політичні, економічні, соціальні й гуманітарні питання. В складних умовах початку 90-х нам вдалося підтримувати конструктивний дух згоди, взаєморозуміння і стабільності [2].

У центрі зовнішньополітичної лояльності України чільне місце займає розвиток добросусідських рівноправних відносин з Російською Федерацією, що спираються на глибокі культурно-історичні традиції та зв'язки з російським народом. Росія та Україна, подолавши складний період політичних і світоглядних баталій, спільними зусиллями закладають міцний базис двосторонніх відносин орієнтованих на майбутнє. В їхній основі – повага суверенітету і територіальної цілісності, врахування інтересів один одного, реалізм і прагматизм при вирішенні проблем, що залишилися від минулого, або тих, що виникають.

Деякі з цих проблем як і раніше ускладнюють нам життя, заважають спільній роботі у цілому ряді напрямів співпраці. Але все ж головна тенденція нині інша: на зміну безплідним дискусіям і спорам прийшло ясне розуміння того, що найвищим довгостроковим інтересам і Росії, і України відповідає всемірний розвиток співпраці в усіх напрямках [3].

Одним із пріоритетних напрямів міждержавної співпраці є гуманітарна сфера, а саме – активне використання наукового потенціалу обох держав [4]. Не дивлячись на політичні й соціальні негаразди, що виникали між країнами, тісні зв'язки у галузі науки та освіти збереглися. Природно, що визначальним у цій співпраці залишається потенціал співробітництва Академії наук України та Російської Федерації. А підписання Договору про співробітництво між Російською Академією наук і Академією наук України 20 грудня 1991 року, в якому були визначені основні напрями та організаційні форми наукової співпраці, позначило становлення якісно нового етапу у розвитку двосторонніх відносин між двома академіями [5].

Надійну наукову основу для плідної співпраці з гуманітарними установами Російської Академії наук, розширення діапазону та наповнення новим

змістом таких взаємовідносин створював своєю плідною політичною та науковою діяльністю академік Української Академії наук, доктор історичних наук, професор, віце-президент Національної академії наук України, директор Інституту політичних і етнонаціональних досліджень, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, почесний доктор Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова, народний депутат Верховної Ради України, віце-прем'єр-міністр Українського уряду Іван Федорович Курас [6, 7, 8, 9, 10]. І, яку б посаду не обіймав, Іван Федорович постійно перебував у процесі творчого пошуку, співпереживав проблемам Національної Академії наук, Інституту і прагнув до утвердження України як соборної держави. Його діяльність сприяла зростанню загального престижу й авторитету вітчизняної науки не лише в Україні, але й за її межами. Напружену наукову і науково-організаційну роботу Іван Федорович суміщав із обов'язками державного діяча, зарекомендувавши себе вмілим та відповідальним керівником, послідовним патріотом та державником.

Свідченням цьому є створення і розгорнута плідна діяльність упродовж уже сімнадцяти років Інституту політичних та етнонаціональних досліджень [11], директором та ідейним натхненником якого, до трагічного 2005 року, був І.Ф. Курас (1939-2005) [12]. Фундаментальність наукових напрацювань дала можливість Інституту стати не лише науковим, але й координаційним центром етнологічних і політологічних досліджень в Україні.

Інститутом проводилось дослідження взаємодії етнічних і політичних, етнічних і регіональних, етнічних і конфесійних факторів, моделювались оптимальні технології управління відповідними сферами, здійснювалась експертиза законопроектів тощо. Завдяки вміло визначеним напрямкам роботи, Інститут продовжує успішно вивчати етнонаціональну специфіку, характер та особливості політичного процесу і політичної культури в минулому та сучасному житті України, релігійну ситуацію, взаємини різних конфесій. Робиться все це відповідно до традицій сучасної компаративістики, у порівнянні із загальносвітовими тенденціями і процесами. Інститут веде плідний діалог з представниками різних партій та рухів, різних конфесій, співпрацює з державними, міжнародними та громадськими організаціями і провідними науковими установами.

Багато в чому завдяки І.Ф. Курасу наукові дослідження Інституту тісно пов'язані з політичною практикою. У 1994 році Іван Федорович був призначений віце-прем'єр-міністром України. Близько трьох років у його віданні перебувала вся гуманітарна сфера держави.

Після смерті директора Постановою Президії НАН України від 14 грудня 2005 року Інституту

політичних та етнонаціональних досліджень було присвоєно ім'я Івана Федоровича Кураса [13]. У 2006 році директором Інституту був обраний член-кореспондент НАН України, доктор політичних наук Ю.А. Левенець [14].

Значна увага науковців Інституту приділяється осмисленню українських пріоритетів у геополітичному просторі. Було досягнуто якісного нагромадження знань з питань історичної та етнонаціональної детермінованості цих пріоритетів, їхніх впливів на світову геополітичну ситуацію, значення в контексті національної безпеки України.

Політологи Інституту досліджують політичну систему сучасної України у контексті трансформації політичних систем у країнах СНД, Балтії, Центральної та Східної Європи, проблеми політичного становлення України в сучасному геополітичному просторі. В Інституті функціонує відділ єврейської історії та культури, а також відділ етноісторичних досліджень, зусилля якого зосереджені на вивченні генеалогії української ідеї, досвіду творення української держави на різних етапах історії, боротьби за українську соборність, розвитку суспільно політичної думки [15].

Прогресивними є дослідження проблем регіоналізму, толерантності і консолідації народу України, природи і шляхів розв'язання латентних міжетнічних конфліктів, етнополітичних і культурологічних аспектів націо- та державотворення, вивчення світового досвіду державного регулювання міжетнічних відносин, моделювання та прогнозування етнополітичних процесів і пошуків на цій основі шляхів формування української політичної нації та громадянського суспільства [16]. Інститут тісно співпрацює з переважною більшістю громадських організацій і культурних товариств національних меншин, які проживають в Україні

Частину результатів досліджень Інституту втілено у збірниках «Наукових записок» Інституту [17] та численних колективних працях співробітників Інституту, в тому числі і дослідженнях І.Ф. Кураса [18].

З 2000 року Інститутом, під безпосереднім керівництвом його директора І.Ф. Кураса та провідного наукового співробітника кандидата історичних наук М.Є. Горлова, здійснюється проект «Діалог», в рамках якого у журналі з аналогічною назвою були висвітлені двосторонні зв'язки України з іншими державами. Побачили світ випуски «Діалогу», присвячені історії і сьогоденню відносин України з Німеччиною, Францією та Росією [19]. Випуск подібного журналу став одним із найбільш знакових кроків на шляху українсько-російської двосторонньої наукової співпраці. На сторінках часопису знаходимо аналітичні матеріали авторства високопосадовців та визнаних науковців обох країн. Це, зокрема, інтерв'ю з Надзвичайним та Повноважним Послом Російської Федерації, Президентом РФ з розвитку торгово-економічних відносин з Україною Віктором Черномірдіним,

ряд авторських статей міністра закордонних справ України Анатолія Зленка, міністра закордонних справ Російської Федерації Ігоря Іванова, віцепрем'єр-міністра України Володимира Семіноженка, Президента Національної Академії наук України Бориса Патона, Президента Російської Академії наук Юрія Осипова, віце-президента НАН України, народного депутата України Івана Кураса та інших високоповажних осіб.

Підготовка та видання журналу ознаменувало собою не лише констатацію авторами-учасниками набутих міждержавної співпраці, але й дало змогу на основі аналітичних публікацій підсумувати стан розробки проектів співробітництва держав, поставило на порядок денний перспективи втілення нових проектів взаємовигідних стосунків і, що найголовніше, зміцнило прагнення сторін до конструктивного міждержавного діалогу.

Україна та Росія перебувають у складних процесах суспільних трансформацій та національно-державної розбудови. Обидва суспільства і їхні еліти кожна по-своєму у власних національно-державних програмах намагаються розв'язувати проблеми формування нових модерних націй у контексті співіснування та накладання різних – радянських, пострадянських, національних, громадянських, культурних, мовних, конфесійних та інших ідентичностей.

Завданням країн, в такому плані, на думку І.Ф. Кураса, повинно стати формування інноваційної моделі розвитку, в якій головним джерелом довгострокового економічного розвитку стануть наукові надбання та їх технологічне застосування [20]. В цьому напрямку між Україною та Росією зроблено чимало позитивних зрушень. У двосторонньому науковому співробітництві вчених-гуманітаріїв НАН України та РАН в останні роки слід особливо відзначити активність економістів. Зокрема, було проведено три засідання «круглого столу» щодо перспектив дальшого розвитку економічних зв'язків Білорусі, Росії і України та щодо економічної інтеграції Білорусі, Росії і України на сучасному етапі. Спільно з ученими РАН проведено науково-практичну конференцію «Соціокультура й економічна динаміка: закономірності, проблеми й перспективи» та відкритий семінар «Економічні проблеми енергетичного комплексу», а також підготовлено і видруковано кілька видань.

Важливими заходами, які сприяють активізації наукових зв'язків між вченими України та Росії, на думку академіка І.Ф. Кураса, є проведення спільних наукових форумів. У Києві, Москві та Одесі відбулося п'ять зустрічей вчених-економістів РАН і НАН України. На виконання Договору про економічне співробітництво між Україною та Росією вчені-економісти двох країн здійснили спільне фундаментальне дослідження «Розвиток торгово-економічних зв'язків між Україною та Росією: тенденції, сучасний стан, напрями й механізми вдосконалення». До виконання цих досліджень були залучені

провідні наукові заклади Відділення економіки НАН України [21].

І.Ф. Курас, у своїй статті в журналі «Діалог» присвяченій україно-російській співпраці, підкреслює важливість існування співпраці держав і з інших аспектів наукових досліджень, зокрема, у галузі держави і права, філософії, народознавства. Так, вчений зазначає, що основними формами співпраці Інституту держави та права ім. В. Корецького з відповідними закладами РАН були: участь у щорічних «Лазаревських читаннях», у науково-практичних конференціях, семінарах, симпозиумах; обмін делегаціями вчених; науковою літературою тощо. Інститут філософії ім. Г. Сковороди разом з Інститутом філософії РАН провів «круглий стіл» «Філософія й суспільство східнослов'янських народів: історія та сучасність» за участю понад 70 провідних вчених України та Росії. Інститут сходознавства НАН України брав участь у семінарі, який відбувся у Санкт-Петербурзі на базі місцевого філіалу Інституту сходознавства РАН і був присвячений науковій спадщині видатних українських сходознавців А. Кримського та А. Ковалевського.

Народознавчі підрозділи Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології (ІМФЕ) брали активну участь у програмі «Народи та культури», ініційованій Інститутом етнології та антропології РАН. Спільно з цим інститутом ІМФЕ веде роботу з етносоціологічного обстеження російської етнічної меншості в Україні. Внеску діячів української культури в російську культуру, літературу, культуру, науку у становлення російської літературної мови було присвячено міжнародні конференції, де розглядалася наукова й культурна спадщина М. Гоголя, В. Даля, О. Потебні – за участі науковців з Москви, Санкт-Петербурга, Нижнього Новгороду та інших російських наукових центрів. Український мовно-інформаційний фонд НАН України з самого початку свого існування підтримує контакти з відповідними закладами РАН, а саме – з Машинним фондом російської мови [22]. Вдячність викликає той факт, що при сприянні Російського державного наукового фонду було досягнуто домовленості про створення спільно з російськими мовознавцями Великого українсько-російського електронного словника [23].

Окрім цього, на думку вченого, одним із ключових питань міждержавної науково-практичної співпраці є співробітництво в галузі історичного пізнання. Без цього неможливий продуктивний міждержавний діалог і взаєморозуміння, зважаючи на багате спільне минуле.

Зв'язки між істориками Москви та Києва, зазначає І.Ф. Курас, почали поступово відновлюватися лише в новому столітті, причому на якісно іншій основі – як міждержавні. Під час зустрічей на міжнародних конференціях у третій країні українські та російські вчені пересвідчилися в тому, що на їхню позицію у формулюванні

закономірностей спільної історії впливає новий чинник: наявність власної державності. Українські вчені в цьому пересвідчилися раніше, оскільки вперше почали жити в суверенній державі й усвідомлювати власні національні інтереси. Адже історія як наука та навчальна дисципліна невіддільна від історичної пам'яті суспільства, його історичної свідомості. Хоча історик покликаний впливати на свідомість свого народу, він завжди відчуває зворотній вплив [24].

Українські історики повинні були проаналізувати свої дослідження про минуле і співставити їх із дослідженнями своїх колег з Росії. Ці уявлення не могли збігатися, але вони не мали викликати конфронтацію подібну до тієї, що досить часто проявлялася серед публіцистів. Адже академічним ученим мають бути властиві такі якості, як максимальна відповідність концепцій критично осмисленим джерелам, толерантність, уміння вислухати аргументацію опонента, який дотримується іншої точки зору.

Регулярні зв'язки з московськими академічними інститутами історичного профілю відновилися з 2001 року. Безпосередню участь та ініціативність у цьому процесі проявив І.Ф. Курас, як незмінний віце-президент Національної академії наук України впродовж 1998-2005 років [25]. Вчені Інституту історії України та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України у квітні 2001 року взяли участь у міжнародній конференції «Реформи і революції в російській історії», що проводилася Інститутом російської історії РАН. У червні того ж року на конференції «22 червня 1941 р.: від поразок до перемоги», яку організував Інститут історії України, плідно працювала група московських учених у складі О.Ю. Васильєвої, В.А. Небезина, Є.С. Сенявської й А.С. Сенявського. Провідні вчені Інституту історії України взяли участь у наукових конференціях, присвячених історії Великої вітчизняної війни, що проводилися у Москві в 2000-2001 роках [26].

Першим етапом, у співробітництві щодо видання наукових праць і документальних матеріалів присвячених українсько-російським відносинам, стала міжнародна наукова і конференція «Росія і Україна в європейському культурному просторі», що відбулася 19-20 червня 2002 року в Інституті всесвітньої історії РАН [27]. У конференції взяли участь не лише вчені обох інститутів, але й провідні фахівці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка.

24-25 листопада 2004 року у приміщенні Інституту загальної історії РАН у Москві відбулося організаційне засідання Українсько-Російської комісії істориків. Вона була утворена рішенням Президії НАН України і Президії РАН з метою координації діяльності провідних фахівців академічної науки обох країн, які працюють у галузі історії України й історії Росії

[28]. Утворюючи Спільну комісію істориків, керівництво національних академій не деталізувало напрямів її роботи. Учені самі повинні були вирішити, які наукові проблеми і в якій послідовності мають бути покладені в основу спільної діяльності.

Російська сторона була представлена на зустрічі вченими з трьох установ РАН, в яких вивчається історія Росії та суміжних країн – Інституту російської історії, Інституту всесвітньої історії та Інституту слов'язнавства. В українській частині комісії найбільш чисельною була група співробітників Інституту історії України. Вона складалася з учених, які очолюють відділи, побудовані за хронологічною ознакою – від середньовіччя до сучасності. Інститут археології був представлений членом-кореспондентом НАН України О.П. Моцею, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича – академіком НАН України Я.Д. Ісаєвичем, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень – професором Ю.І. Шаповалом.

На зустрічі 24-25 листопада 2004 року в Москві розгорнулася жвава дискусія щодо методології співпраці, його організаційних засад. Обговорення цих проблем відбувалося в атмосфері доброзичливості. Члени комісії з

розумінням ставилися до аргументації та підходів протилежної сторони. Безумовно, що існувало прагнення знайти спільні точки зору та зосередити навколо них організаційні зусилля в налагодженні спільної роботи. Разом із тим учасники дискусії не уникали гострих кутів, прагнучи переглянути розбіжності в позиціях. Було зрозуміло, що «інвентаризація» вкрай необхідна, щоб мати уявлення, наскільки віддалилися одна від одної національні історіографії після того, як радянська історіографія припинила існування [29]. Інтенсивна праця авторських колективів обох країн завершилася наприкінці 2007 року. Майже одночасно в Києві та Москві вийшли друком відповідні книги.

Таким чином, проблема необхідності переосмислення історичних стереотипів вченими обох країн не лише визнана, але й поставлена на рівень організаційного дослідження і плідної співпраці. Не останню роль у цьому процесі відіграв й Інститут політичних та етнонаціональних досліджень очолюваний академіком НАН України І.Ф. Курасом. Аби така співпраця була активнішою, її необхідно підтримувати на державному рівні, створювати науково обґрунтовану стратегію подальшого розвитку країн у цьому напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Семиноженко В. Україна-Росія: новий формат відносин // Діалог: Історія, політика, економіка. – 2002. – № 3. – С. 8.
2. Оленко А. Динаміка розвитку двосторонніх відносин між Україною і Російською Федерацією // Діалог: Історія, політика, економіка. – 2002. – № 3. – С. 12.
3. Іванов І. Російсько-українському стратегічному діалогу немає альтернативи // Діалог: Історія, політика, економіка. – 2002. – № 3. – С. 16.
4. Патон Б. Активніше використовувати потенціал наукової співпраці // Діалог: Історія, політика, економіка. – 2002. – № 3. – С. 200-201.
5. <http://www.uapravo.net/data/base61/ukr61938.htm>.
6. Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К., 2004. – С. 3.
7. Курас Іван Федорович // Хто є хто в Україні? – К., 1999. – С. 145.
8. Указ Президента України про призначення І. Кураса віце-прем'єр-міністром України // <http://uazakon.com/document/spart89/inx89861.htm>.
9. Іван Федорович Курас // <http://www.ipiend.gov.ua/?mid=50>.
10. <http://www.nbu.gov.ua/people/kuras.html>.
11. <http://www.ipiend.gov.ua>.
12. Сотрудники Института политических и этнонациональных исследований НАН Украины об И. Курасе // www.day.kiev.ua. – 2005. – № 190; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. Іван Федорович Курас // www.who-is-who.com.ua; Курас І.Ф. «Просто треба працювати» // Курас І.Ф. Етнополітика: історія та сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років. – К., 1999. – С. 115-116.
13. <http://www.nas.gov.ua>.
14. Без Кураса. Дайджест // www.fraza.com.ua.
15. Безсмертний Р., Литвин В., Табачник Д., Толстоухов А., Шаров І. Рік тому пішов з життя Іван Курас // www.golos.com.ua; <http://www.ipiend.gov.ua/?mid=50>; <http://www.ipiend.gov.ua/?mid=71>; Курас І. Ф. Вказана праця. – С. 115-116.
16. Наукові записки. Інститут національних відносин і політології НАН України. – Київ, 1997. – № 1.
17. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць // <http://www.ipiend.gov.ua>.
18. <http://www.nbu.gov.ua/people/kuras.html>.
19. <http://www.nbu.gov.ua/books/2003/03kifanu/zvit.html>; Курас І.Ф., Геєць В.М., Онищенко О.С., Дзюба І.М. Розвиток соціогуманітарних досліджень у Національній академії наук України. 1999-2003. До 85-річчя Національної академії наук України. – К., 2003. – 208 с.
20. Курас І.Ф. Інноваційна культура української гуманістики // <http://www.rius.kiev.ua/journal/5/kuras>.
21. Курас І.Ф. Системність співпраці двох Академій в гуманітарній сфері примножує їхній потенціал // Діалог: Історія, політика, економіка. – 2002. – № 3. – С. 206.

22. Курас І.Ф. Системність співпраці двох Академій в гуманітарній сфері примножує їхній потенціал. Вказана праця. – С. 206-207.
23. Курас І.Ф. Розвиток соціогуманітарних досліджень у Національній Академії наук України 1999-2003 // Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К., 2004. – С. 704.
24. Кульчицький С. Про діяльність українсько-російської комісії істориків при Президії НАН України та Президії РАН // Україна та Росія: як зміцнити фундамент стратегічного партнерства: історичний, соціокультурний та геополітичний чинники розвитку відносин між двома державами і народами. – К., 2008. – С. 74.
25. <http://www.ipiend.gov.ua/?mid=50>.
26. Кульчицький С. Вказана праця. – С. 74.
27. Там само. – С. 75-76.
28. Там само. – С. 78.
29. Там само. – С. 79.

Рецензенти: доктор історичних наук, професор М.О. Багмет;
доктор історичних наук, професор А.І. Колісниченко.

© Прилуцька О.П., 2009

Надійшла до редколегії 05.02.2009 р.